

and interesting. Within these real experiences, learners are free to generate all kinds of expressions using the language they're studying, and to lead instruction in unique directions.

This method is very effective and does not require a lot of preparation and materials. However this method can be embarrassing for some learners and if used a lot it would become repetitive. Thus, TPR activities are interesting, challenging and motivating, and almost all the learners enjoy them. The use of TPR shows us funny way of teaching and learning English.

Our article has shown that teachers know that children are interested to learn by doing or being actively involved in the learning process. Teachers state that motivation and

interest occurs through physical activities which are fun, interesting and memorable. In order to stimulate children's motivation teachers chose activities considering child's cognitive development and children would be taught differently various approaches having been chosen. Second and third class children have more physical activities which include lots of games appropriate tasks for this age group. Older children may perceive some activities as childish and beside physical activities need more complex tasks which require thinking. So TPR method requires teachers to be more active, share the feelings and interests of learners in every minute, encouraging them in friendly terms, especially, when they make errors, as whispering them "Errors teach".

References

1. Asher J. (1984). Language by command. The way of learning (IC#6), 35. Retrieved May 2, 2011.
2. Diaz L. (2005). TPR foreign language instruction and dyslexia. Retrieved May 3, 2011.
3. Garcia Ramiro. Instructors Notebook: How to Apply TPR for Best Results. 2002. Sky Oaks Productions, 286-pg.
4. Harmer Jeremy. The Practice of English Language Teaching. 2001. -New York: Longman. 370-pg.
5. Allen J. Queen 2003 The block scheduling handbook. London: Sage publication Ltd. 251-pg.
6. Larsen Diane and Freeman. Technique and Principles in Language Teaching. 2000. Edition. -New York: Oxford University Press. 189-pg.
7. Lynne Cameron. Teaching languages to young learners. 2001, -New York: Cambridge University Press. 258-pg.
8. Richard Frost, (2007). British Council. TPR world. Total physical response - TPR. Retrieved March 13, 2009.
9. Richards J.C., Rodgers T.S. 2001, Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 270-pg.
10. Sarah Phillips, Young learners. 2003. Oxford University Press. 176-pg.
12. Slattery, Marry and Jane Willis. English for Primary Teachers. 2001. -New York: Oxford University Press. 148-pg.

РЕЗЮМЕ

Мақола инглиз тилини ўқитишда ҳаракатли топшириқларни қўллаш, уларнинг босқичлари, қўллаш усуллари, ўқитувчи ва ўқувчи роли ҳақида, ҳаракатли топшириқлардан фойдаланишда ўқитувчининг овози, имо-ишораси, ҳаракати, хона жиҳозлари ва бошқа кўргазмалар куруллар муҳим рол ўйнаши ҳақида маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается использованию метода физических упражнений в обучении английскому языку в средней школе. Рассматриваются разные виды TPR технологии и методы их использования, а также роли учителя и учащихся. Важную роль в использовании TPR играют голос учителя, действия, жесты и объекты классной комнаты, звуки и визуальные материалы.

SUMMARY

The article deals with the study of using the method. Total Physical Response in teaching English in secondary school. There are considered different types of TPR technology, methods of their use and roles of the teacher and pupils. An important role in using TPR play the teacher's voice, actions, gestures and objects of the classroom, sound and visual materials.

ТАРИЙХ ПӘНИН ОҚЫТЫҒДА КӨРГИЗБЕЛИЛИК МЕТОДЫНАН ПАЙДАЛАНЫҒУ МӘСЕЛӘЛӘРИ

(Сўўретлеу кўргизбелилиги мысалында)

Р.Баўетдинов - тарийх илимлериниң кандидаты, доцент

Т.Ганиев - үлкен оқытыўшы

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў
хәм олардың қәнигелигин арттырыў институты

Таянч сўзлар: таълим, кўргазмалилик, кўргазмалилик методи, кўргазмалар куруллар, расмлар, картиналар, карикатура, иллюстрациялар.

Ключевые слова: образование, наглядность, методы наглядности, наглядные пособия, рисунки, картины, карикатура, иллюстрации.

Key words: education, presentation, methods of presentation, visual aids, drawings, picture, caricature, illustrations.

Тәлимнің сыпаты хәм нәтийжелилигине ерисий-билимлендириў тараўындағы ең актуаль мәселе. «Билимлендириў ҳаққында»ғы Нызам хәм «Кадрлар таярлаўдың Миллий бағдарламасы»нда белгилеп қойылғанындай, хәр тәрәплеме билимли, раўажланған, еркин пикирлейтуғын, хәр қандай жағдайда өз билими менен шешим таба алатуғын жасларды жетилистириў-тәлим-тәрбияның баслы ўазыйпасы. Еркин пикирлейдиң инсан ушын әхмийети ҳаққында Биринши Президентимиз И.Каримов, «Демократиялық жәмийетте балалар, улыўма, хәр бир инсан еркин пикирлейтуғын етип тәрбияланады. Егер, балалар еркин пикирлейди үйренбесе, берилген тәлим нәтийжеси төмен болуы турған гәп. Әлбетте, билим керек. Лекин, билим өз жолына. Еркин пикирлей де үлкен байлықтур» - деп атап өткен еди [1].

Оқыўшыға билим берийдиң тийкарғы усылы бул сабақ процесин есапланады. Сабақ барысында билим берийдиң нәтийжели усылларынан пайдаланыў арқалы, оқыўшылардың сабаққа қызығыўшылығын арттырыў, билим алыўға болған искерлигин раўажландырыўда жоқары нәтийжелерге ерисий мүмкин. Оқытыўшы соның менен қатар, оқыўшыға тек

мәлим билимлерди берип ғана қоймастан, бәлки бала шахсының айырым тәрәплерин қәлиплестириўи яки раўажландыра алыўы керек.

Елимизде билимлендириў тараўына қаратылған үлкен итибар нәтийжесинде тәлим-тәрбияның сыпат хәм нәтийжелилигине ерисийде сезилерли көрсеткишлерге ийе болдық. 2013-жылы болып өткен 47-халық-аралық Менделеев олимпиадасында Өзбекстан жасларының 1-орынды ийлегени буның жарқын мысалы бола алады [2]. Бүгинги заманагөй тарийх сабақларында кўргизбелилик усылларын кеннен қолланыў оқыўшыларда тема мазмунын тереңирек түсиний, оны анализ ете алыў, тарийхий фактлер, ўақыяларды көриў арқалы салыстыра алыў искерлигин раўажландырады. Себеби, оқытыўшы баянының кўргизбелилиги берилип атырған мағлыўматтың исенимлилигин тәмийинлеп, оқыўшыларда тарийхий дәўир, ўақыя яки фактлер ҳаққында түсиниклерди көз бенен көриў имканиятын береді. Бул, өз гезегинде, оларда тек ғана сыртқы көриў мүмкиншилигин берип қоймастан, сол факт яки хәдийсе, раўажланыў басқышлары ҳаққында

салыстырыў, ҳақыйкый картинаны көз алдына келтире алыўға жағдай жаратады.

Көргизбелилик методы ҳаққында педагог Я.А.Каменский, «Оқыўшылар сезиўи мүмкин болған нәрселерди, әлбетте, сезиўлері менен, яғный көриў мүмкин болған нәрселерди көз бенен көрип, еситиў мүмкин болған нәрселерди кулақ пенен еситип, ийиси бар нәрселерди ийискеlep, дәм сезиў мүмкин болған затларды татып көрип, услап сезиў мүмкин болған нәрселерди услап билип алыўы керек» деп атап өткен еди [4].

Көргизбелилик дегенде, дәслеп оқытыўдың хәм үйрениўдин көрсетпели усылы, оқытыўшы баянының көрсетпели болыўы, оның оқыўшыларға жеткерип берилиўинде таяр образларға сүйене билиўи, оқыў материалын баян етиў ўақтында көрсетпели кураллардан пайдаланыў хәм нәтийжеде оқыўшылардың билиў искерлигин тезлетиў, және олардың үйренип атырған тарийхый шығармаларын ўақия хәм ҳәдийселерин тек ғана өзиниң ямаса олардың сүүретлеўлерин көриў жәрдемінде үйрениўи түсиниледи.

Көргизбели сүүретлеў, тарийхый факт хәм ҳәдийсениң сыртқы көринисин ғана емес, ал олардың ишки әҳмийетин де ашып береді. Тарийх пәнин оқытыўда көргизбелиликтин әҳмийети тарийхый фактлерди, ҳәдийселерди көриў органлары арқалы қабыл етиў хәм олар ҳаққында анық түсиникке ийе болыў менен шегараланбайды, қыйын тарийхый ҳәдийселерди, түсиниклерди түсинип алыўды да жеңиллестиреди, тарийхты туўры ҳақыйқат түсиниўге жәрдем береді. Көргизбели оқытыў усылы, қабыл етиў, есте сақлаў, сөйлеў көнликпелерин арттырыўға имканият жаратады.

Көргизбели кураллар өзиниң мазмуны, тарийхый көринислери, методикалық сыпатламасы, оларды таярлаў техникасы хәм пайдаланыў усулларына қарай бир қанша түрлерге бөлинеди.

1. Затлай көрсетпелилик, тарийхый естеликлер, мүсиншилик естеликлер, хожалыққа тийисли болған басқа көринислер, мийнет кураллары, курал-жарақлар, үй-руўзыгер буйымлары, археологиялық табылмалар, мектеп музей экспонатлары әҳмийетке ийе.

2. Сүүретлеў көрсетпелилик, оқытыўда пайдаланыў ушын исленген тарийхый сүүретлер хәм альбомлар, көркем-өнер шығармалары, сүүретлер, фото сүүретлер, фото хўжетлер хәм фото көширмелер, сабақлықтағы реңли сүүретлер, оқыў диапозитивлери, диафильмлер хәм кинофильмлер, макетлер, хәр қыйлы моделлер хәм басқалар.

3. Шәртли көрсетпели кураллар, тарийхый хәм тексериў карталарды, тарийхый атласлар, сызылма, графика, диаграмма хәм педагогикалық сүүретлер.

Сүүретлеў көргизбелилик - көрсетпели оқытыўда ең тийкарғы орынның бирин ийелейди.

Картиналар - бул көркем өнер шығармалары есапланады. Тарийхый ўақыялар тәкирарланбайды. Соның ушын да тарийхый билимнің тийкарғы дереклериниң бири деп класста хәр қыйлы көргизбели куралларды қабыл етемиз. Олар арқалы тарийхый өтмиш сүүретлендириледи, фактлер анықластырылады. Мәселен, 8-класс «Жәхән тарийхы» пәнинде «Англияның дүньяда биринши санаат мәмлекетине айланыўы» темасында, орта әсир өнерментшилик устаханасы менен англичан мануфактурасының картинасын фабрика-завод картиналары менен салыстырсақ жәмийетлик алға илгерилеў басқышларын, методика нызамлылықларын өзлестиреўге болады.

Картиналарды мәдениятты үйрениў, сондай-ақ, тарийхый процесс пенен бирге алыў мүмкин. Буған тарийхый дерек сыпатында да қабыл қылыўға болады. Мәселен, әйемги Афрасиаб қаласының дийўалларына

сызылған сүүретлер көрсетилген картина. Картина қала дийўалларын безеў мақсетинде исленген. Бирақ, бул картинаны үйренген ўақымызда картинаның сол дәўирге тийисли халқымыздың мәдений байлығы екенлигин, мәденияттың раўажланыў дәрежесиниң қандай болғанлығын, картинада қандай көринис сүүретленгенлигин, сүүретшилердин көркемлик жақтан шеберлигин, сондай-ақ, картина тарийхымыздың бахалы дереги екенлигин оқыўшыларға түсиндирип өтиўимиз керек. Бул арқалы оқыўшылар халқымыздың әйемги мәдений турмысы ҳаққында мағлыўматларға ийе болады, тарийхый хәм мәдений естеликлеримизди абайлап сақлаў хәр бир адамның пукаралық миннети екенлигин түсинип жетеди.

Басқа пәнлерде болғаны сыяқлы тарийх пәнин оқытыўда қолланылатуғын сүүретлеў көрсетпели кураллары ишинде оқыў реңли сүүретлениўлери тийкарғы орын тутады.

Оқыў картиналарына көрсетпели кураллардан тек ғана сүүрет ямаса иллюстраторлар тәрәпинен атап өтилген тарийх курсының мәлим бир темалары бойынша исленген көрсетпели қолланбалары киреди. Иллюстрациялардың әпиўайы хәм қурамалылығына қарап оқытыўшы олардың мазмунын оқыўшыларға кең түрде түсиндирип береді яки қысқаша гүррин қылыў менен шегараланады [3].

Сюжет характерине қарай оқыў картиналары ўақыялылық хәм типологиялық болып бөлинеди. Ыақыялылық сүүретлеўде тийкарғы ўақыялар, жәмийетлик турмыста жалғыз фактлер, әскерий хәрәкетлер, сиясий аўхал, азатлық ушын гүреслер көрсетиледи. Олар сюжетли баянлаўды талап қылады.

Мәселен, Хорезмшахлар мәмлекетине монғоллардың басқыншылық хәрәкетлери сәўленген картинаны түсиндириў барысында еки мәмлекет ортасында урыстың келип шығыў себеплерин есине түсириў, монғоллар басқыншылығы алдындағы Хорезмшахлар мәмлекетиндеги сиясий жағдайлар, басқыншыларға қарсы хорезмилердин қахарманлық гүреслерин, урыстың жуўмақлары хәм ақыбетлерин терең анализ етип бериўимиз керек.

Типологиялық картиналарды үйрениўде, көбнесе, гүрриндесиў усылынан пайдаланылады. Мысалы, «Өнермент устаханасы» картинасын үйрениўде хәр қыйлы сораўлар, тапсырмалар бериў мүмкин. Картиналарда қандай ислеп шығарыў сүүретленген. Картинадағы адамлар не менен бәнт? Анығырақ қараңлар устахана қайсы қалада жайласқан? Картинада кимлер кул, кимлердин азат пукаралар екенлигин ажырата аласызлар ма? Бундай жуўмақларға келиўиңизге нелер себеп болды? Қулардың аўхалы ҳаққында нелерди айта аласыз? хәм т.б. Айырым халларда оқыўшылардың өзлериниң сөйлеп бериўине итибар қылып, керек болса қосымша сораўлар бериледи.

Тарийх пәнин оқытыўда жәмийетлик қатламлардың, тарийхый шахслардың типик образларын қәлиплестиреўде портретлар үлкен орын тутады. Олар менен ислеўде сыпатлама, тарийхый шахс өмири хәм хызметлери ҳаққында баян етиледи. Мәселен, 6-класс «Тарийх» пәнинде «Әйемги Хиндистан» темасында халықтың қатламларға бөлиниўи ҳаққында түсиндиргенде усы түрдеги портретлерден қолланыў мүмкин. Әйемги Хиндистандағы қасташылық тәртийби, хәр бир қаста ўәкилиниң атқаратуғын хызметлери сүүретленген картинаны сабақта оқыўшылар менен биргеликте анализ қылғанымызда, халықтың тайпаларға ямаса «каста»ларға бөлиниўиниң ақыбетлерин, жәмийеттеги теңсизлик жағдайларын тереңирек түсиндирип өтиўимиз тийис.

Тарийх сабақларында оқыўшылар тарийхый сәнелерди, хронологиялық избе-изликте билиўи, тарийхый термин хәм атамалардың мәнисин хәм қалай қолланыў кереклигин түсиниўи, тарийхый шахслар хәм олардың жасаған дәўири, өмир жолы хәм хызметлери ҳаққында мағлыўматларға ийе болыўи, тарийхый ўақыялар хәм олардың қашан болып өткенлиги, келип шығыў себеплери, ақыбетлерин хәм басқа да мағлыўматларды анализлеп, синхрон тәризде салыстыра билиўи хәм есте сақлап қалыўи керек. Мәселен, тарийхта белгили шахслардың бири болған Жалаладдин Мангуберди сүүретленген портрет. Бул портретке тәрийип бергенимизде Жалаладдин Мангубердинин тарийхта тутқан орнын, өмир жолын, Ытан азалтығы жолында еткен хызметлерин, Ытансүйиўшилиқ хәм мәртлик пазыйлетлерин, әскерий шеберлигин, шөлкемлестириўшилиқ қәбилетин, басқа әскербашылар хәм тарийхый шахслар менен салыстырмалы анализ етиўимиз, бүгинги күни мәмлекетимиз тәрепинен бул тарийхый шахстың атын мәңгилестириў бойынша алып барылып атырған жумыслар ҳаққында мағлыўматлар берийимиз, түсиндириўимиз керек.

Тарийх сабағында карикатуралардан да пайдаланылады. Бул оқыўшыларға дәўирди түсиндириўде қызығыўшылық оятады. Мәселен, 9-класс «Жәхән тарийхы» сабақлығында «Биринши жәхән урысының басланыўи хәм барысы» деген темада дүньяның ири капиталистлик мәмлекетлери ортасында дүньяны бөлип алыў ушын басланған ҳәрекетлер сүүретленген карикатура. Карикатурада жер шарын бөлип алыўға болған ҳәрекетлер, оның максетлери, қатнасыўшыла-

ры, бөлип алыўды баслаған хәм оннан мәпдар болған мәмлекетлердиң мысқыллы тәризде сүүретленгенлиги айтып өтилиўи лазым.

Тарийх пәнин оқытыўда көргизбелли қураллардан пайдаланыўында ең пайдалы көргизбелли қураллар, сабақлық иллюстрациялары есапланады. Сабақлықтың дизайни, онда берилген сүүретлер хәм олардың анықлығы, шәртли белгилер, өзбетинше орынлаў ушын берилетуғын тапсырмалар оқыўшының жас өзгешеликлерине сәйкес болыўи керек. Сондай-ақ, сабақлық пенен ислескенде оқыўшылар нелерге көбирек дыққат қаратыў кереклигин түсиндирип өтиў хәм оқыўшыларда тарийхый сүүретти өз бетинше анализ қылыў көнликпесин қәлипестириў лазым.

Билимлендириў тараўында сабақтың сыпатын хәм нәтийжелилигин арттырыўда унамлы тәсирлери менен ажыралып турыўшы көргизбеллилик методдын сабақ барысында максетке муўапық қолланыў арқалы сабақты шөлкемлестириў хәм өткерий сабақтың исенимли, сыпатлы болыўын тәмийинлеўге имкан береди. Мектепте тарийх сабақларына қойылатуғын тийкарғы ўазыйпа оқыўшыларда өз тарийхымызды тереңирек үйрениўге қызығыўшылығын оятыў, сол арқалы оқыўшыларда Ытанға садықлық, ата-бабаларымыз тәрепинен жаратылған бийбаха қәдриятларымызға, сүйиспеншилиқ туйғыларын раўажландырыў болып есапланады. Бул бағдарда көргизбеллилик методдын пайдаланыў, тарийхый билимлерди көрсетпелилик жәрдемде жеткерип берий максетке муўапық.

Әдебиятлар

1. Каримов И.А «Баркамал авлод - Ўзбекистон тараққийетининг пойдевори». -Т.: 1997.
2. Каримов И.А. «Әмелге асырып атырған реформаларымызды және де тереңлестириў хәм пукаралық жәмийетин қурыў – жарқын келешегимиздиң тийкарғы факторы. Ўзбекстан Республикасы Конституциясының қабыл етилгенине 21-жыл толыў мүнәсибегине бағышланған салтанатлы мәжилистеги баянаты. 2013, 6-декабрь» /«Еркин Қарақалпақстан», 7-декабрь 2013.
3. Ишмухаммедов Р. Инновацион технологиялар жәрдемде тәлим нәтийжелилигин арттырыў жоллары. - Т.: Низамий атындағы ТДПУ, 2009.
4. Каменский Я.А. Буюк дидактика. –Т.: «Ўқитувчи», 1975.
5. Гора П.В. Методические проблемы и средства наглядного обучения истории в средней школе. -М.: 1971.

РЕЗЮМЕ

Мақолада кўргазмалилик методини дарсда самарали қўллаш масалалари кўриб чиқилган. Кўргазмалиликнинг турлари, қўллаш усуллари тахлил этилади. Дарс сифати ва самародарлигининг ортишига кўргазмалиликнинг ижобий таъсири таъкидланади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы эффективного использования метода наглядности. Дается анализ видам, методам использования наглядности. Подчеркивается положительное влияние наглядности в повышении качества и результативности урока.

SUMMARY

The article deals with the questions of effective use of the method of presentation. The author gives the analysis to kinds and methods of using visual aids. It is emphasized the positive influence of presentation in increasing the quality and productivity of a lesson.

СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

З.К.Бектурганова - старший преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажиянйеза

Таянч сўзлар: экспериментал кимёвий масала, кимёвий фикрлашни ривожлантириш, маълум бўлган назарий билимлар, экспериментал масалаларнинг аҳамияти, билимларнинг воситалари ва назорати, эпчиллик ва кўникма.

Ключевые слова: экспериментальная химическая задача, развитие химического мышления, определённые теоретические знания, роль экспериментальных задач, средство учёта и контроля знаний, умения и навыки.

Key words: experimental chemical task, development of chemical thinking, definite theoretical knowledge, role of experimental tasks, a means of accounting and control of knowledge, skills and habits.

Модель проблемной ситуации - это экспериментальная химическая задача, решение которой, в отличие от расчётной задачи, требует от учащихся не только мыслительных, но и практических действий на основе знания законов, теорий и методов химии, направленная на закрепление, расширение знаний и развитие химического мышления. Решение экспериментальной задачи предполагает не только наличие у учащихся определённых теоретических знаний, но и владение ими соответствующих навыков химического эксперимента. В ходе решения таких задач ученик

продолжает расширять и углублять свои знания по химии, а также совершенствует специальные умения в проведении химических опытов, приучая учащихся применять свой знания на практике.

Роль экспериментальных задач в том, что они формируют навыки самостоятельной работы учащихся, приучают их к аккуратности, совершенствуют внимание и наблюдательность.

Мощное средство развития мышления учащихся – это экспериментальные задачи, которые убеждают в том, что за абстрактными формулами стоят реальные